

УДК 94 (477-53):641.56-056.84 «19»
 DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236156

О. А. Пивоваренко

ORCID: 0000-0002-0941-8070

Національний університет харчових технологій

О. А. Puvovarenko

National University of Food Technologies

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКОГО ВЕГЕТАРІАНСЬКОГО ТОВАРИСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Activities of the Poltava Vegetarian Society in the Early 1900's

У статті вперше висвітлено передумови й процес заснування Полтавського вегетаріанського товариства, етапи його функціонування і розвиток протягом досліджуваного періоду. Визначено його кількісний склад та ідентифіковано основних діячів. З'ясовані основні напрямки діяльності та дана їх оцінка. Проаналізовано позитивні й негативні фактори, що безпосередньо впливали на його функціонування.

Ключові слова: Полтава, вегетаріанське товариство, їдальня, обід, анкета, О. О. Волкенштейн, М. С. Дудченко.

For the first time, an article highlights the process of founding a vegetarian Society in Poltava (the second one on Ukrainian territory) in the early 1900's.

The Annales school civilizational approaches constitute the methodological ground of the study. These approaches take into account the influence of socio-cultural factors in a comprehensive way. Everyday life history is one of the scientific directions within which the research took place. The selected topic required the usage of methodologies developed in the European 'food studies' framework. The research relies on methods of system analysis, deduction, induction, and chronological method.

A year before the actual registration of the Society, a group of activists opened a vegetarian canteen in Poltava, aiming to promote vegetarianism. Immediately, it became popular and profitable.

In the beginning, founded served in the canteen. Later, due to a steady increase in the number of visitors, they hired additional personnel. There was an urgent need to create a society that would guide its activities and systematically implement the ideas of the canteen's founders. In the autumn of 1912, the Society was registered and immediately attracted the attention of the local community. The number of its members doubled during the year.

Our research discovered that, since the beginning, the City Duma (City Council) had been favorable to the vegetarian canteen and the Society and granted

them several privileges. Given the favorable social atmosphere and extreme successes, leaders of the Poltava Vegetarian Society were full of well-founded optimism and outlined a broad agenda of actions. However, lack of funds, the inertia of the vegetarian community, and issues within the political environment undermined the plan.

Only the canteen managed to demonstrate notable success. As soon as the Society was founded, the Canteen was transferred under its management with no specific conditions or requirements. This transfer provided the Society with significant resources for its activities, so members started investing in canteen development. However, members of the Society firstly could not agree on the main principles for the canteen functioning. Several members voted for non-commercial usage preserving mainly its ideological function. Others attempted to make it commercial. Finally, members managed to find a compromise, which allowed to increase volumes and quality of service on one side and keep low prices on the other. As a result of such policy, the canteen became a popular elite place and failed to bring significant profits.

Taking care primarily of the canteen affairs, the Society decided to conduct an assessment at the end of 1913. The idea was to survey Society members and canteen visitors. The official aim was to research the development of the vegetarian movement in Poltava. Unfortunately, the results of this poll have never been published. At the beginning of 1917, Poltava Vegetarian Society's Council decided to conduct a survey again. The questionnaire published in the press hardly intended to find out the real state of affairs. All questions were frankly manipulative, pushing the respondents to give an answer required by the authors.

The political crisis of 1917 interrupted activities of the majority of Russian Empire vegetarian societies in general and Poltava Vegetarian Society in particular.

Keywords: Poltava, vegetarian society, canteen, lunch, questionnaire, O. Volkenshtein, M. Dudchenko.

Вегетаріанська ідея знаходить у сучасному світі все більше прихильників. З кожним роком повсюди більше закладів харчування, що пропонують вегетаріанське меню. Це не є якоюсь модною новацією, бо ще сто років тому в Європі загалом і на українських землях зокрема відбувалися подібні процеси. Актуальність проблематики не викликає сумніву, оскільки жоден ні ідеологічний, ані практичний аспект вегетаріанського руху на теренах України досі не був віддзеркалений у науковій літературі. Подібні дослідження можуть не лише пролити світло на низку важливих етносоціальних питань, а й дати відповіді на геополітичні виклики сьогодення. Зокрема перспективи побудови продовольчих стратегій та шляхи їх реалізації.

Найбільшими центрами поширення вегетаріанства у XIX на початку XX ст. традиційно були європейські столиці та великі міста. На україн-

ських землях лідерами були Київ та Одеса, де досить успішно функціонувала ціла мережа вегетаріанських закладів харчування різних форм власності, а також було створено потужні вегетаріанські товариства. Але й порівняно невеликі міста залишили безцінний досвід, що в певних моментах міг би бути взірцем. Таким знаковим на теренах України містом була Полтава початку ХХ ст. Однак навіть у глибоких дослідженнях німецького лінгвіста П. Бранга (Бранг, П. 2006а.; Бранг, П. 2006b) щодо історії вегетаріанства в Російській імперії, Полтавському вегетаріанському товариству присвячено лише кілька речень, що лише вказують на його існування. Ще менше уваги автор приділив громадській вегетаріанській їдальні в Полтаві, лише констатувавши факт її успішної діяльності. Про будь-які інші дослідження Полтавського вегетаріанського товариства нам не відомо. Щоправда, треба зважати на об'єктивні причини відсутності подібних публікацій: обмеженість джерел, їхня розпорошеність та заангажованість тощо.

Тому наша мета — на основі аналізу документів і матеріалів, які ми віднайшли, реконструювати етапи формування та функціонування Полтавського вегетаріанського товариства. Дослідити ідеологічні засади й економічну діяльність саме цього товариства. Визначити їхню дієвість і вплив на вегетаріанський рух в українських землях загалом.

Документальним підґрунтям для цієї розвідки стали установчі та звітні документи Полтавського вегетаріанського товариства й матеріали вегетаріанських часописів, що виходили в Україні на початку ХХ ст. Їх інформаційний потенціал проаналізувала О. А. Пивоваренко (Пивоваренко, О. А. 2018). При цьому зазначимо, що при роботі саме з матеріалами по Полтавському вегетаріанському товариству, ми зважаючи на особливий світогляд його очільника, ставимо під сумнів низку оприлюднених положень, що й намагалися відзеркалити.

Такий підхід був обумовлений методологією дослідження, що базується на цивілізаційних підходах до історичного процесу, що дає змогу комплексно враховувати вплив соціокультурних факторів, зокрема внутрішній стан суспільства досліджуваного періоду, взаємодію різних макро- і мікросоціальних груп та факторів. Історія повсякденного життя — ще один із наукових напрямків, у рамках яких проходили дослідження. Специфіка теми потребувала й використання методологічних підходів, розроблених у ХХ ст. в рамках європейських «food studies». Дослідження спирається на комплекс відповідних фундаментальних, загальнонаукових, спеціальних наукових методів, які використовуються в гуманітарних науках. Зокрема: системного аналізу, дедукції та індукції, хронологічного та статистичного методів.

Вегетаріанська ідея, невпинно поширюючись теренами Російської імперії, знайшла послідовників і в Полтаві. Вже перша лекція з вегетаріанства Й. О. Перпера «Вегетаріанство і його значення», яку організували 5 листо-

пада 1911 р. активісти у залі Купецького клубу, зібрала досить багато зацікавлених осіб. У полтавській пресі було розміщено схвальні відгуки про цю подію, які відзначили щиру зацікавленість публіки різноманітними аспектами вегетаріанства. Оскільки в Полтаві проживало чимало осіб, які практикували вегетаріанство, то існувало підґрунтя для їхнього об'єднання й була потреба у відповідному закладі харчування (Старый Вегетарианец. 1911, с. 36).

Для пошуку однодумців та з огляду на досвід об'єднання київських вегетаріанців, активна діячка вегетаріанського руху Е. І. Каплан розмістила в місцевій газеті відкритий лист до вегетаріанців і осіб, що зацікавлені у вегетаріанстві. Авторка пропонувала об'єднатися задля організації їдальні, створення вегетаріанського товариства тощо й надала адресу для листування (Каплан, Э. 1911).

На заклик відгукнулися небайдужі й уже на початку січня 1912 р. невелике коло полтавських вегетаріанців вирішило відкрити вегетаріанську їдальню на найскромніших засадах. Для цього за підпискою було зібрано 120 руб. На ці більш ніж незначні кошти 5 лютого 1912 р. вона й була відкрита під назвою «Жизнь во всем». Розташовувалась їдальня за адресою: вул. Дворянська, 13 (на розі з вул. Стрітенською) в тісному підвалі, однак, за свідченнями, була затишно обладнана, відповідала гігієнічним вимогам та справляла приємне враження (Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1912, с. 84). За перший день у їдальні пообідало 12 осіб, другий — 15, третій — 22, четвертий і п'ятий — по 26, шостий — 32, сьомий — 40. До кінця лютого середня кількість щоденних відвідувачів була близько 40 чол.¹ За перший місяць існування їдальні її відвідало 863 особи, а вже наступного місяця їхня кількість зросла понад удвічі. До літа їдальню було переведено в просторіше приміщення за адресою: вул. Сретенська, 44, адже попереднє не давало змоги задовольнити всіх охочих².

На початку їдальню обслуговували самі засновники: Е. І. Каплан, М. І. Богданенко-Дудчунко (що юридично була власницею їдальні) (Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1912, с. 84–85) і А. І. Перель, до яких долучилися ще декілька добровольців. Однак через постійне збільшення кількості відвідувачів і розширення справи довелося вдатися до найманої праці (Дудченко, М. С. 1913, с. 171).

У середньому кількість щоденно реалізованих обідів становила: в березні — 56, квітні — 79, травні — 81, червні — 139, липні — 170, серпні — 125, вересні — 110, жовтні — 102. Сума виторгу за цей час досягла 9068 руб. 23 коп.³ Попри таку обнадійливу динаміку, фінансовий стан їдальні на осінь

¹ Доклад Совета Вегетарианского общества Общему собранию Полтавского вегетарианского общества (Доклад Совета ВО ООС ПВО) // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 6. 1914. С. 19.

² Адреса вегетарианских столовых // Естественная жизнь и вегетарианство. 1 Альманах Московского Вегетарианского Общества. М., 1913. С. 176.

³ Доклад Совета ВО ООС ПВО // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 6. 1914. С. 19–20.

1912 р. був незадовільним. Переважно давалася взнаки явно недостатня початкова сума в 120 руб., коли тільки на облаштування їдальні (меблі, посуд, кухонне начиння тощо) потрібно було щонайменше 550 руб., які, до речі, були сплачені за 10 місяців з прибутків їдальні. Великим тягарем була оренда на плата за приміщення (58 руб. на місяць). Чимало грошей йшло на закупівлю дров (40 руб.) та безпосередньо харчових продуктів. Давалося взнаки і зменшення притоку коштів восени, пов'язане зі звичайним сезонним спадом відвідування¹.

З одного боку — швидкий розвиток їдальні, з іншого — фінансові труднощі унеможлилювали її функціонування особистими зусиллями активістів. Нагально постала потреба створити якийсь орган, котрий керував би її діяльністю і стежив за правильним розвитком. Таким органом могло стати товариство, яке, діючи за певним статутом, мало б систематично впроваджувати ті ідеї, якими керувалися засновники їдальні².

Уже влітку 1912 р. було проведено підготовку до створення Полтавського вегетаріанського товариства, статут якого державні органи схвалили 15 вересня 1912 р.³ Фактична діяльність товариства розпочалася з загальних зборів, що відбулися 20 жовтня 1912 р., до початку яких записалось у дійсні члени товариства 28 осіб і у «члени-соревнователи» (Особи, що не були вегетаріанцями, але цікавились вегетаріанською ідеєю. — *Авт.*) — 7. Головою товариства був обраний д-р О. О. Волкенштейн, товаришем голови — Д. І. Горшковський, секретарем — Я. М. Кругліков, членами ради — Г. О. Балута й Ф. В. Монахов. Розташовувався офіс товариства протягом усього існування за адресою: вул. Дворянська, 28 (Дудченко, М. С. 1913, с. 171)⁴.

Заснування вегетаріанського товариства в Полтаві одразу привернуло до нього увагу місцевої громади. Таким чином, кількість його членів лише протягом першого місяця зросла до 38 дійсних і 16 «соревнователей». А вже наступного 1913 р. їх було 41 і 21 відповідно (Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1913, с. 202)⁵.

Потрібно наголосити й на тому, що від початку існування Полтавського вегетаріанського товариства до нього прихильна була й міська Дума, яка надала йому низку пільг. Зокрема, звільнила від сплати трактирного податку,

¹ Доклад Совета ВО ООС ПВО // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 6. 1914. С. 20–21.

² Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Полтава, 1914. С. 3–5.

³ Устав полтавского вегетарианского общества. Полтава, 1912.

⁴ Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Полтава, 1914. С. 4.

⁵ Протокол первого общего собрания членов Полтавского Вегетарианского О-ва // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 1. Полтава, 1914. С. 12; Протокол второго общего собрания членов Полтавского Вегетарианского О-ва 17-го ноября 1912 года // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 2. Полтава, 1914. С. 13; Протокол третьего общего собрания членов Полтавского Вегетарианского О-ва // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 3. Полтава, 1914. С. 16; Список членов Полтавского Вегетарианского Общества // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 12. Полтава, 1914. С. С. 28–30.

знизила тариф на електричне освітлення, повернула частину коштів, витрачених на облаштування плити в приміщенні їдальні, безкоштовно надавала приміщення міської бібліотеки для загальних зборів тощо (Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1912, с. 84).

З огляду на сприятливу суспільну атмосферу та безумовні успіхи перших днів існування Полтавського вегетаріанського товариства, його очільники були сповнені цілком обґрунтованого оптимізму. Для втілення вегетаріанських ідей рада товариства запланувала широку програму: відкриття бібліотеки і книжкового складу, народної вегетаріанської їдальні, організацію суботніх чайних вечорів і низки лекцій, придбання власного городу для потреб їдальні тощо. Проте брак коштів, інертність вегетаріанського середовища, несприятлива політична кон'юнктура завадили реалізувати намічене. Практично нічого з запланованого, окрім 1–2 лекцій, так і не було втілено.

Помітні успіхи демонструвала лише їдальня. Рішення передати їдальню в управління товариству ухвалили вже на перших загальних зборах товариства 20 жовтня 1912 р.¹ Хоча рада товариства рекомендувала реалізувати цю постанову лише з січня 1913 р., вона ж закликала негайно підтримати їдальню, задля забезпечення подальшого її функціонування. Рада товариства звернулася 17 листопада 1912 р. до членів товариства з проханням зібрати за підпискою в борг хоча б 200 руб., конче необхідних для сплати деяких боргів, поповнення інвентаря та забезпечення їдальні обіговими коштами. Рада наголошувала, що зобов'язання товариства перед їдальнею безсумнівні, оскільки для створення останньої товариство нічого не витратило, натомість отримало готову, обладнану і діючу вегетаріанську їдальню в дар від осіб, що не всі навіть увійшли до складу товариства. Загальні збори схвалили позицію ради товариства і довірили їй вирішити це питання².

При ухваленні бюджету товариства на 1913 р. М. Г. Орел запропонував збільшити витрати на річну оренду приміщення для їдальні з 840 руб. до 1200 руб., щоб винайняти інше — більше і зручніше приміщення ближче до центру міста, позаяк наявне вже затісне з огляду на кількість відвідувачів, а також негігієнічне внаслідок вологості.

Ця пропозиція викликала дискусію. М. С. Дудченко вважав зайвим прагнення зручностей і зовнішнього поліпшення, ратуючи за демократизацію їдальні. Він взагалі був відомий ідеалістичною позицією щодо їдальні, які, на його думку, не мали б бути комерційними, не використовували б найману працю, були аскетичними тощо. І взагалі, мали б виконувати виключно пропагандистську функцію. Попри застереження М. С. Дудченка щодо

¹ Протокол первого общего собрания членов Полтавского Вегетарианского О-ва // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 1. Полтава, 1914. С. 12;

² Доклад Совета ВО ООС ПВО // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 6. Полтава, 1914; Протокол второго общего собрания членов Полтавского Вегетарианского О-ва 17-го ноября 1912 года // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 2. Полтава, 1914. С. 14–15.

збільшення цін, пропозицію комерціалізації від М. Г. Орла, яку підтримала більшість Ради товариства, ухвалили загальні збори (Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1913, с. 204)¹.

Дієва зацікавленість товариства справами їдальні принесла свої плоди — кількість відвідувачів постійно зростала (Табл. 1). Вдалося зберегти й попередню середню вартість обіду, яка, за нашими підрахунками, не перевищувала 31 коп. Періодичні спади відвідування полтавської вегетаріанської їдальні були обумовлені звичайними сезонними коливаннями.

Табл. 1²

Місяць	1912 р.			В середньому на день	1913 р.			В середньому на день
	За місячними абонементом	За разовими чеками	Всього		За місячними абонементом	За разовими чеками	Всього	
Січень					1280	2074	3354	115
Лютий	254	615	869	35	1473	1941	3414	122
Березень	570	1255	1825	65	1685	2425	4110	136
Квітень	720	1394	2114	74	1020	2363	3383	122
Травень	950	1579	2529	84	1346	3012	4358	140
Червень	1800	2661	4461	149	1121	3025	4146	143
Липень	1903	3371	5274	170	1477	3379	4856	157
Серпень	1277	2595	3872	125	1512	3247	4759	154
Вересень	1266	2039	3305	110	1918	2575	4493	150
Жовтень	1367	1886	3253	105	1611	1985	3596	116
Листопад	1204	1856	3060	102	1421	1842	3253	109
Грудень	904	1680	2584	89	1599	1671	3270	113
Усього	12 215	20 931	33 146	92	17 463	29 539	470 02	131

Однак збільшення кількості відвідувачів несуттєво впливало на прибутковість їдальні. Їдальня юридично перейшла у власність товариства з 1 січня 1913 р. із залишком грошей по касі — 41 руб. 83 коп., при цьому не за всіма зобов'язаннями було сплачено. На 1 січня 1914 р. у касі їдальні залишилося реальних 134 руб. 57 коп. Окрім цього, товариство володіло майном їдальні: меблями, посудом, кухонним обладнанням тощо на суму 814 руб. 49 коп. При цьому боргових зобов'язань було на 426 руб. Так і не вдалося повернути членам товариства позики на 96 руб., за браком коштів виникла заборгованість персоналу їдальні — 290 руб., що досягало 17% від необхідної суми; не сплачено було 40 руб. за вкрадений у відвідувача одяг. Але цієї заборгованості цілком можна було б уникнути, якби до витрат їдальні това-

¹ Протокол третього общего собрания членов Полтавского Вегетарианского О-ва // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Приложение 3. Полтава, 1914. С. 16.

² Статистическая ведомость о количестве отпущенных обедов в вегетарианской столовой за 1912 и 1913 годы. Полтава, 1914.

риство не віднесло передплату журналів та подання оголошень на суму 45 руб. 60 коп., подарунки до свят працівникам їдальні — 32 руб., та незрозумілі витрати під назвою «прочие» на 192 руб. 70 коп.¹

Переймаючись у першу чергу справами їдальні, Товариство наприкінці 1913 р. вирішило провести анкетування серед членів Товариства і відвідувачів їдальні, однак офіційною метою опитування декларувалося вивчення розвитку вегетаріанського руху в Полтаві. Анкета складалася з 15 пунктів і необхідно зазначити, що серед загальних запитань про вік, стать, національність, сімейний і соціальний стан були питання, що мали на меті з'ясувати, чи є відвідувачі, та/або члени їх родини вегетаріанцями, як давно та з яких причин (гігієнічних/моральних). Одне з питань було адресовано не вегетаріанцям з проханням визначити, яка їжа рослинна/м'ясна домінує в їхньому раціоні на сніданок, обід, вечерю. Опитуваним запропоновано було визначити, з яких причин і наскільки регулярно респонденти відвідують вегетаріанську їдальню та який вплив на них мало вегетаріанство, причому в запропонованих на вибір варіантах були й негативні наслідки. Запитання про знайомство зі спеціалізованою літературою та бажання відвідувати лекції й бесіди з вегетаріанства потребували простих відповідей — так/ні. Прихильникам вегетаріанства пропонувалося залишити контактні дані. Закінчувалась анкета проханням висловити свої побажання. На жаль, результати цього анкетування так і не було опубліковано².

Ще раз удатися до опитування рада Полтавського вегетаріанського товариства вирішила на початку 1917 р. За чотири роки існування Полтавська громадська вегетаріанська їдальня стала достатньо прибутковою і досить популярною серед «господ». Вона стала навіть свого роду елітарним закладом, обслуговувало який понад 20 осіб персоналу.

Оприлюднена в пресі анкета була не дуже схожа на традиційний опитувальник, що мав би на меті з'ясувати реальний стан справ. Усі п'ять запитань були відверто маніпулятивні, підштовхуючи опитуваних до необхідної укладачам відповіді. Щоправда й самі укладачі не приховували, що «в главных чертах содержание анкеты сводилось к указанию важности упрощения...»³ в діяльності їдальні. Вони прагнули, щоб вона відійшла від ресторанного типу, а стала доступною для найширших, ба навіть більше — для найбільш нужденних верств населення. Швидше за все, укладачі анкети ставили на меті виявити прихильників своєї позиції й відверто стверджували, що «совет, нуждаясь в настоящее время в деятельной поддержке сочувствующих людей, не признает себя обязанным считаться со всеми чуждыми

¹ Отчет по приходу и расходу сумм в столовой Полтавского Вегетарианского Общества с 1 января 1913 г. по 1 января 1914 г. // Отчет Полтавского Общества за 1913 год. Полтава, 1914. С. 8–9.

² Анкетный листок. Форма анкеты, предпринятой Советом среди членов и посетителей столовой в 1913 г. // Отчет Полтавского Вегетарианского Общества за 1913 год. Приложение 11. Полтава, 1914. С. 26–28.

³ Полтавское Вегетарианское Общество // Вегетарианский вестник. Вып. 1. 1917. С. 13.

ему мнениями, полагая, что нравственные требования справедливости должны стоять выше всяких личных или внешних соображений»¹.

Ставлячи на меті спростити харчування, рада товариства планувала здійснити низку практичних кроків, уникаючи при цьому крайнощів. Передбачалося «только в ущерб, может быть, коммерческому расчету, отказаться от излишней вычурности в пище, заведенной здесь по примеру других столовых»²). Планувалося зменшити асортимент хоча б до трьох страв, у першу чергу, щоб полегшити роботу персоналу³. Навряд чи вдалося здійснити задумане, оскільки політичні катаклізми 1917 р. перервали діяльність більшості вегетаріанських товариств Російської імперії загалом і Полтавського зокрема.

Разом із тим варто зауважити, що Полтавське вегетаріанське товариство було серед перших заснованих не лише на українських землях, а й у Російській імперії. Позитивне ставлення місцевої адміністрації та численність вегетаріанської спільноти в місті створили найсприятливіші, порівняно з іншими товариствами, умови для його функціонування. Типовим було те, що відкрила вегетаріанську їдальню до реєстрації самого товариства група активістів, яка після появи останнього передала їдальню йому в дар. На відміну від подібних випадків в інших містах, у Полтаві ця передача відбулася відразу і без будь-яких інтриг або вимог. Завдяки згоді в цьому питанні вдалося створити елітарну, але, на жаль, не надто прибуткову їдальню, що радше була схожа на ресторан. При цьому інертність вегетаріанської спільноти, низка фінансових проблем та буремні роки Першої світової війни завадили товариству реалізувати всі інші проекти. Навіть дві спроби провести анкетування відвідувачів їдальні закінчилися нічим. Та попри це Полтавське вегетаріанське товариство відіграло помітну роль у поширенні вегетаріанських ідей на українських теренах.

Бранг, П. 2006а. Особые судьбы русского вегетарианства. *Неприкосновенный запас*. № 2 (46). [Online]. Available at: <http://cutt.ly/Mn8j7VQ>

Бранг, П. 2006б. *Россия неизвестная: История культуры вегетарианских образов жизни с начала до наших дней* / Пер. с нем. А. Бернольд П. & П. Бранг. Москва: Языки славянской культуры.

Дудченко, М. С. 1913. К чему нас обязывает вегетарианство. *Естественная жизнь и вегетарианство*. Москва. С. 162–171.

Каплан, Э. 1911. Письмо в редакцию. *Полтавский голос*, № 1320.

Пивоваренко, О. А. 2018. Періодична вегетаріанська преса в Україні на поч. ХХ ст.: проблеми становлення та функціонування. На матеріалах журналу «Вегетарианское обозрение». *Часопис української історії*. Вип. 38. С. 87–94.

Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1912. По миру. *Вегетарианское Обозрение*. № 2. С. 84–85.

¹ Полтавское Вегетарианское Общество // Вегетарианский вестник. Вып. 1. 1917. С. 13.

² В Полтавском Вегетарианском Обществе // Вегетарианский вестник. Вып. 5. 1917. С. 10.

³ В Полтавском Вегетарианском Обществе // Вегетарианский вестник. Вып. 5. 1917. С. 10.

Старый Вегетарианец & Перпер, С. О. 1913. По миру. *Вегетарианское обозрение*. № 4–5. С. 200–204.

Старый Вегетарианец. 1911а. По миру *Вегетарианское обозрение*. № 8. С. 35–39.

Brang, P. 2006a. Osobyie sudby russkogo vegetarianstva [Special Destinies of Russian Vegetarianism]. *Neprikosnovennyi zapas*. № 2 (46). [Online]. Available at: <http://cutt.ly/Mn8j7VQ> [in Russian]

Brang, P. 2006b. *Rossiya neizvestnaya: Istoriya kultury vegetarianskikh obrazov zhizni s nachala do nashikh dney* [Special Destinies of Russian Vegetarianism] / Per. s nem. A. Bernold P. & P. Brang. Moskva: Yazyki slovyanskoj kultury. [in Russian]

V Poltavskom Vegetarianskom Obshestve. 1917. [In the Poltava Vegetarian Society]. *Vegetarianskiy Vestnik*. № 5. S. 8–10. [in Russian]

Dudchenko, M. S. 1913. K chemu nas obyazyvaet vegetarianstvo. [What Vegetarianism Binds Us To]. *Yestestvennaya zhizn i vegetarianstvo*. Moskva. S. 162–171. [in Russian]

Kaplan, E. 1911. Pismo v redaktsiyu. [Letter to the Editorial Office] *Poltavskiy golos*. № 1320. [in Russian]

Pyvovarenko, O. A. 2018. Periodychna vehetarianska presa v Ukraini na poch. XX st.: problemy stanovlennia ta funktsionuvannia. Na materialakh zhurnalu «Vehetaryanskoe obozrenye» *Chasopys ukraïnskoi istorii*. Vyp. 38. S. 87–94. [in Ukrainian]

Saryy Vegetarianets & Perper, S. O. 1912. Po miru [Around the World]. *Vegetarianskoe Obozrenie*. № 2. S. 84–85. [in Russian]

Saryy Vegetarianets & Perper, S. O. 1913. Po miru [Around the World]. *Vegetarianskoe obozrenie*. № 4–5. S. 200–204. [in Russian]

Saryy Vegetarianets. 1911а. Po miru [Around the World]. *Vegetarianskoe obozrenie*. № 8. S. 35–39. [in Russian]

УДК 94:(495-82)-054(477-25)«19*712.3»

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236157

A. I. Чуткий

ORCID: 0000-0002-9640-9905

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

A. Chutkyi

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ГРЕКИ В КИЇВСЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ
ІНСТИТУТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ БІОГРАФІЙ
СТУДЕНТСЬКОГО ПЕРІОДУ
ТА СПРОБИ САМООРГАНІЗАЦІЇ**

*Greeks in Kyiv Commercial Institute: Study of Student Period
Biographies and Self-Organization Attempts*

*Дослідження побудоване в рамках вивчення студентства Київського
комерційного інституту, оскільки його архів становить цінне джерело ви-*